

Loko Xileriso xa Vusirheleri xi tluriwa ke?

Loko Muhlamuri a tlula Xileriso xa Vusirheleri hi ku vuyelela ku ku xanisa emirini kumbe hi marito hi ndlela leyi hlamuseriweke emasungulweni ka xibukwana lexi, u nga fayila xivilelo exitichini xa maphorisa na ku yisa Tsalwa ro Khoma eka phorisa leri nga ta khoma Muhlamuri, loko swiyimo swi pfumela..

Loko a khomiwile, Muhlamuri u ta langutana na swihello swa vugevenga na ku kamberwa eka Khoto ya Vugevenga ku va a tlurile Xileriso xa Vusirheleri.

Hambiswiritano, tsundzuka leswaku loko Khoto yo kuma leswaku Tsalwa ro Khoma ri tirhisiwile hi vusopfa, (ku endla leswaku muhlamuri a khomiwa ku ri hava xivangelo), kutani u nga tengisiwa hi ku landza Nawu. Muhlamuri u ta va kona eka Khoto ya Vugevenga ku va a kamberwa ehansi ka Swihello swa Vugevenga ku va a tlurile swipimelo swa Xileriso xa Vusirheleri lexi a nga nyikiwa.

Xana Swihello swa Nandzu swi nga herisiwa?

Loko Muhlamuri a khomeriwile ku va a tlurile Xileriso xa Vusirheleri, Muendli wa xikombelo a nge teki xiboho xo herisa swihello. Muchuchisinkulu wa Vaaki u na matimba a ri yexe yo herisa nandzu.

Xana ndzi nga veka etlhelo Xileriso?

U nga swi endla, nkarhi wun'wana na wun'wana, u endla xikombelo xa leswaku Xileriso xi vekiwa etlhelo. Hambiswiritano swi le henhla ka vulawuri bya Majisitarata leswaku Xileriso xa vekiwa etlhelo kumbe a xi vekiwi. Leswi swi ta vula leswaku Xileriso xa Vusirheleri xi ta hlambanyiwa ku va xi nga ha tirhi.

I swa nkoka ku tiva leswaku eka Khoto ya Nawu, i Majisitarata ntsena loyi a nga tekaka xiboho xo hetelela xa loko Xileriso xa Vusirheleri xi nga vekiwa etlhelo.

Ku kuma mahungu hi xitalo, u komberwa ku tihlanganisa na lava landzelaka:

Ndzawulo ya Vululami na Nhluvukiso wa Vumbiwa
Vulawurinkulu: Ntlakuso wa Timfanelo ta Mitlawa leyi pfumalaka Vusirheleri.
Riq: (012) 315 1856/4
Fekisi: (012) 315 1851
www.justice.gov.za

YIMISA MADZOLONGA YA LE MINDYANGWINI

Leswi u faneleke ku swi tiva!

Yimisa Madzolonga ya le Mindyangwini!

Nawu wa Madzolonga ya le Mindyangwini wa 116 wa 1998 wu pfumelela muxanisiwa wa madzolonga ya le mindyangwini ku **kuma Xileriso xa Vusirheleri** ku suka eka Khoto ya Majisitarata ehenhla ka munhu loyi a **xanisaka un'wana**. Xikongomelo xa Xiletelo lexi xi kongomane no **nyika mahungu eka muxanisiwa** lawa a ya lavaka ku endla xikombelo xa Xileriso xa Vusirheleri hi ku landza Nawu wa Madzolonga ya le Mindyangwini. **Vavanuna na vavasati va nga va na nandzu hi vumbirhi bya vona**, no va vaxanisiwa va Madzolonga ya le Mindyangwini. Hi xikongomelo xa xiletelo lexi hambiswiritano, **hi kombisile madzolonga ehenhla ka vavasati** tanihi leswi hi **taleke ku hlangua na swona**.

Xikombelo xa Xileriso xa Vusirheleri

1. mumangali wihi na wihi hi ndlela yo lerisiwa anga endla xikombelo xa xileriso xa vusirheleri ekhoto
2. xikombelo xi nga tlhela xi yisiwa hi munhu un'wana na un'wana loyi a nga na ku khumbheka hi ntshamiseko wa mumangali xik. Mukondleteri kumbe Mudyondzisi.
3. n'wana un'wana na un'wana loyi a nga ehansi ka malembe ya 21 kumbe munhu un'wana na un'wana ematshan'weni ya n'wana loyi a nga ehansi ka malembe ya 21, a nga endla xikombelo xa xileriso xa vusirheleri
4. xikombelo xi nga yingiseriwa ximfumo eka khamera naswona mumangali/ muhlamuri a nga pfumeleriwa ku tisa vanhu lava nga tluliki vanharhu hi xikongomelo xo nyika nseketelo.
5. xileriso xa vusirheleri xi ta firha vutomi hinkwabyo naswona xa bohelela eka Riphabliki hinkwaro.

U nga lava vusirheleri ehenhla ka mani?

1. munhu loyi u tekaneke na yena, ku nga va hi xilungu kumbe hi xintu;
2. murhandzani wa wena (ku nga ha va wa rimbewu ro fana kumbe ro hambana) loyi a tshamaka kumbe loyi a nga tshama a tshama na wena, hambiloko a mi nga tekanangi kumbe mi nga kotangi ku tekana (loko, xikombiso, un'we wa n'wina se u tekanile na munhu un'wana);
3. mutswari lowun'wana wa n'wana kumbe vanhu lava mi avelanaka swin'we vutihlamuleri bya vutswari eka n'wana;
4. vanhu lava mi nga na vuxaka bya ngati, vukati kumbe ku wundla;
5. munhu loyi mi hlanguaneleke ntwanano, vukati kumbe ku rhandzana, ku katsa rirhandzu leri enteke rirhandzu kumbe vuxaka bya timhaka ta masangu bya nkarhi wihi na wihi;
6. munhu loyi u tshamaka na yena kumbe loyi a wu tshama na yena.

TINOMBORO LETI NGA TIRHISEKAKA

People Opposing Women Abuse (POWA)	011 642 4345
Khomixini ya Timfanelo ta Ximunhu ya Afrika Dzonga	011 484 8300
LIFELINE	011 728 1347 / 0861 322 322
Khomixini ya Ndzingano wa Rimbewu (CGE)	011 403 7182
Hofisi ya Swivilelo yo Tiyimela (ICD)	012 320 0431
Maphorisa ya Afrika Dzonga (SAPS)	10111
Stop Women Abuse	0800 150 150
Childline	011 938 8745
FAMSA National	011 833 2057

Mhaka leyi yi nga yisiwa eka siku rin'wana ra khoto leswaku yi yingiseriwa. Matsalani wa Khoto u ta ku pfuna kumbe a ku yisa eka munhu un'wana loyi anga ta ku pfuna hi ku pafparhuta nhlamulo.

Hi siku ro yingisela mhaka, Majisitarata u ta ringeta ku teka xiboho hi ku landza Swihlambanyo swa vumbhoni leswi endlweke. Majisitarata a nga vutisa un'we wa n'wina kumbe hi vumbirhi bya n'wina ku vekiwa erivaleni hi timhaka tin'wana. Majisitarata a nga teka xiboho xo tiyisisa Xileriso, a veka etlhelo Xileriso kumbe a nyika xileriso xa leswaku vumbhoni byi yingiseriwa Kunene.

Loko Muhlamuri a tsanzeka ku va kona ekhoto ku ta yingisela naswona u na vumbhoni bya leswaku Xileriso xa Vusirheleri u xi kumile, (Ntlheriso wa Vukorhokeri), Majisitarata u ta endla leswaku Xileriso xi va lexi tiyeke.

Loko Majisitarata a eneriseka leswaku Xihlambanyo xa vumbhoni lexi endlweke hi muendli wa xikombelo xi tiyisisa leswaku ku xanisiwa swi humelerile, Majisitarata u ta endla leswaku Xileriso xa Vusirheleri xi va xo hetelela.

Xana ku tava na ntengo wa ximfumo?

Loko Majisitarata a nga koti kuteka xiboho hi Swihlambanyo swa vumbhoni leswi a nyikiweke hikwalaho ka mimpflungano ya timhaka exikarhi ka tlhelo ra wena na tlhelo ra Muhlamuri, i.e. loko ku ri na nkanetano eka mahungu laya nyikiweke hi matlhelo hinkwawo, Majisitarata u ta yisa emahlweni mhaka leswaku yi tengiwa ximfumo.

Hi nkarhi wo tenga, matlhelo hinkwawo ya ta laveka ku nyika vumbhoni hi nomu ehansi ka xihlambanyo na ku vutiseriwa swivutiso hi tlhelo lerin'wana. Hambiswiritano, muhlamuri u pfumeleriwa ntsena ku vutisa mumangali swivutiso hikwalaho ka agweta ra yena kumbe Majisitarata. Matlhelo hinkwawo ya nga vitana timbhoni ku nyika vumbhoni byihhi na byihhi byo seketela lebyi va byi lavaka ku kombisa nandzu wa vona, xikombiso, switifikhethi swa rihanyu, matsalwa ya xibedlele, swifaniso, matsalwa, sw.sw.

Tsundzuka leswaku ku ya hi Nawu, Phorisa ri fanele ku ku pfuna hi tindlela hinkwato leti hlamuseriweke eka Xileriso xa Khoto, xikombiso hi ku landza nhundzu, Pasi ra wena, tibuku ta vana na swiambalo, sw.sw. Loko u kuma leswaku Phorisa a ri ku pfuni kumbe ri ala ku tirhisana na wena hi ku ya hi Xileriso, u nga mangala leswi eka Hofisi yo Tiyimela ya Swivilelo.

Tlhela u tiva leswaku **a hi ntirho wa Phorisa** ku ku pfuna hi ku **susa fanichara, tikhomputara, swibye sw.sw.**

Xana siku ro vuyela i yini?

Siku ro vuyela i siku leri pfumelelaka Khoto nkarhi wo yingisela Muhlamuri ku nga si tiyisisiwa Xileriso xa Vusirheleri.

Ku humelela yini hi siku leri ku vuyeriwaka hi rona?

Eka vukona bya Mumangali, Muhlamuri u na nkarhi wo hlamusela tlhelo ra yena ra xitori eka Majisitarata. Muhlamuri u ta fayila Xihlambanyo xa vumbhoni xo hambana kumbe a kombela nkarhi wo fayila Xihlambanyo xo hambana xa vumbhoni. Maphepha lawa ya ta nyikiwa wena. U ta nyikiwa nkarhi wo fayila nhlamulo.

Xana Muhlamuri anga khomiwa hi Xileriso xa Vusirheleri?

Muhlamuri a nge khomiwi hi Xileriso xa Vusirheleri. Ntsena loko ku tluriwa swipimelo swa Xileriso hi laha Muhlamuri a nga khomiwaka.

I yini ku tsan'wa Khoto?

Leswi hi loko Muhlamuri a tlurile Xileriso, a tsandzekile ku va kona eka Khoto ya Vugevenga ku hlamula swihelho leswi nga vekiwa ehenhla ka yena.

Xana i yini ku tlula Xileriso xa Vusirheleri?

Leswi hi loko Muhlamuri a tsandzeka ku landzelela swipimelo swa Xileriso, xik. Loko a vuyelela mahanyelo yo xanisa, lawa ku ya hi Xileriso xa Vusirheleri lexi nyikiweke, a nga siveriwa ku ya endla.

Xana madzolonga ya le mindyangwini i yini?

- ku xanisiwa emirini

- ku harasiwa

- ku xanisiwa hi timhaka ta masangu

- ku tumbelela kumbe ku nghena laha mumangali a tshamaka kona ku ri hava mpfumelelo, laha matlhelo mambirhi ya nga tshamiki swin'we

- ku xanisa emoyeni, ku xanisa hi ku vulavula na ku xanisa emiehleketweni

- ku onha nhundzu kumbe nhundzu yihi na yihi ya munhu

- ku xanisa hi swa mali

- mahanyelo wahi na wahi yo lawula kumbe yo xanisa ehenhla ka mumangali, laha mahanyelo yalawo ya vavisaka, kumbe ya nga vanga ku vavisa loku nga humelelaka sweswi eka, vuhlayiseki, rihanyu kumbe ntshamiseko wa mumangali

- ku chavisa

Vavanuna na vavasati va nga va na nandzu hinkwavo ka vona, no va vaxanisiwa va madzolonga ya le mindyangwini..

Ndzi fanele ku endla yini?

Loko u ri muxanisiwa wa mitirho yihi na yihi ya madzolonga ya le mindyangwini leyi xaxametiweke laha henhla, vonana na Khoto ya miganga ya Majisitarata u kombela ku pfuniwa hi ku tisa xikombelo xa Xileriso xa Vusirheleri. Matsalani wa Khoto u ta ku pfuna ku tata tifomo leti lavekaka na ku ku teka a ku yisa emahlweni ka Majisitarata loyi anga ta teka xiboho xa leswaku wa nyika Xileriso kumbe a nga nyiki. Vuxokoxoko bya vaphakeri va vukorhokeri lava nga ku tsundzuxaka na ku ku pfuna hi mhaka leyi byi nyikiwile emasungulweni ya Xiletelo lexi.

Tsundzuka leswaku hi minkarhi ya khombo, vukorhokeri lebyi byi kumeka 24 wa tiawara hi siku.

Matsalani wa Khoto u ta ku pfuna ku tata tifomo leti lavekaka na ku ku yisa emahlweni ka Majisitarata.

I Khoto yihi leyi ndzi faneleke ku ya eka yona?

Yana eka Khoto leyi nga ekusuhi na laha u tshamaka kona kumbe ku tirha. Loko u boheleriwile ku sukela ndhawu ya wena laha a wu tshama kona hikwalaho ka madzolonga naswona u tshama kun'wana swa nkarhinyana, U nga ya eka Khoto leyi nga ekusuhi swinene na laha u tshamaka kona.

Xana xihlambanyo xa vumbhoni i yini?

Xihlambanyo xa vumbhoni i xitatimente lexi endlwaka hi ku hlambanya. Leswi swi vula leswaku munhu loyi a endlaka xitatimente u hlambanyile ku vulavula ntiyiso naswona wa swi tiva leswaku u ta tengisiwa loko swi kumeka leswaku leswi nga endzeni (kumbe swiphemu swa kona) swa swihlambanyo swa vumbhoni i swa vun'wa. I nandzu eka Khoto ya Nawu ku endla xitatimente xa vun'wa.

Xana Xileriso xa Vusirheleri xa nkarhinyana xi kombisa yini?

- Xileriso xa Vusirheleri xa nkarhinyana xi ta kombela Muhlumuri (munhu loyi a xanisaka) leswaku a nga ku xanisi hi findlela to kongomisa leti boxiweke eka xihlambanyo xa wena xa vumbhoni.
- Muhlumuri a nga leriswa leswaku a nga ku xanisi emirini kumbe hi marito kumbe ku xanisa vana.
- Eka timhaka to chavisa, Majisitarata a nga vona swi fanerile ku sivela Muhlumuri ku nghena laha mi tshamaka kona swin'we kumbe ku n'wi pimela eka findhawu tin'wana ta laha mi tshamaka kona.
- Loko vana ku ri vona va xanisekaka, Khoto yi nga lerisa leswaku Muhlumuri a nga tihlanganisi na vana.
- Khoto yi nga endla xileriso xa mpfuneto wa xihatla wa mali. Leswi swi vula leswaku loko u lava ku koxa mali ya swa vutshunguri kumbe mali ya vutshamo byin'wana lebyi vangaweke hi ku xanisiwa, u fanele u nyika vumbhoni bya fimali teto kutani u kombela Khoto ku anakanya xikombelo lexi.
- Khoto yi nga lerisa maphorisa ku teka xibalesa xa Muhlumuri loko a kale a ku chavisa hi xona.

Ku amukela hi xitalo xivumbeko xa ku xanisiwa ko karhi loko u hlanganaku na kona, Khoto yi tshembhela eka Xihlambanyo xa vumbhoni lexi u xi pfapfarhutaka loko u endla xikombelo xa wena. U fanele u nyika Khoto mahungu hinkwawo laya nga fanela eka Xihlambanyo xa wena xa vumbhoni, xikombiso, vuxokoxoko byo xanisiwa, siku na ndhawu na muxaka wa ku xanisiwa wo hetelela.

A wu nge koxi Mali ya nhlayiso ku suka eka Khoto ya Madzolonga ya le Mindyangwini. Leswi swi fanele swi endlwaka hi Khoto ya Nhlayiso.

Xana ndzi endla yini hi Xileriso xa Vusirheleri xa nkarhinyana?

Xileriso xa Vusirheleri xa nkarhinyana xi fanele xi nyikiwa Muhlumuri hi xihatla. U nge yisi Xileriso hi wexe eka Muhlumuri tanihi leswi swi nga ta ka swi nga kombisi vukorhokeri bya kahle. Hi marito man'wana, ku yisa Xileriso xa Vusirheleri i vutihlamuleri bya un'wana loyi a nga eka xiyimo xa vuofisiri i.e Phorisa/Xerifi/Matsalani wa Khoto.

U fanele u teka Xileriso xa Vusirheleri u xi yisa eka Hofisi ya Xerifi kumbe exitichini xa maphorisa, **u komberwa ku tsala vito na/kumbe nomboro ya beji swa phorisa leri u ri nyikeke Xileriso.** Leswi swi ta ku pfuna ku landzelerisa Xileriso hi ku olova nkarhi lowu taka. Switichi swo tala swa maphorisa swi na muofisiri loyi a tirhanaka na timhaka ta madzolonga ya le mindyangwini.

Twanana na Phorisa ku teka Ntlheriso wa vukorhokeri (Vumbhoni bya vukorhokeri). Leswi swi kombisa leswaku Xileriso xa Vusirheleri xa nkarhinyana xi nyikiwile Muhlumuri na leswaku u xi kumile. Ntlheriso wa vukorhokeri wu fanele wu yisiwa eka Matsalani wa le Khoto endzhaku ka vukorhokeri.